

Instytut Dziennikarstwa i Informacji

Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgr Ireny Gruchały pt. *Lwowski księgozbiór Heleny Dąbczańskiej (1863-1956) jako wyraz kultury książki epoki*

Rozprawa doktorska mgr Ireny Gruchały jest pracą o charakterze monograficznym, opisującą w sposób kompleksowy duże fragmenty zachowanego lwowskiego księgozbioru zapomnianej dziś kolekcjonerki, Heleny Dąbczańskiej. Bohaterka niniejszej pracy nie tylko systematycznie gromadziła książki, ale także dzieła sztuki i przedmioty użytkowe, przekształcając z czasem swój dom w muzeum.

Doktorantka pisze we Wstępie:

„Zbieractwo było pasją jej życia. Nie posiadała zbyt wielu środków finansowych, ale dzięki zapobiegliwości, wytrwałości i zamiłowaniu, zdołała nagromadzić ponad 20 tys. książek, 1600 sztychów, 1200 tkanin, 800 obrazów, 400 sztuk porcelany, 70 wachlarzy francuskich, hiszpańskich, weneckich i chińskich, 80 kasetek i parę tysięcy przedmiotów artystycznych codziennego użytku. Kolekcja Dąbczańskiej była często oglądana przez znakomitości ze świata nauki, kultury i polityki. W obawie, by jej zbiory nie uległy rozproszeniu Helena Dąbczańska przekazała je jeszcze za życia do kilku polskich muzeów” (s. 6).

Jednak Doktorantka nie opisuje całej kolekcji, ale skupia się na opracowaniu księgozbioru domowego Dąbczańskiej, którego duże części są obecnie przechowywane w zbiorach dwóch bibliotek krakowskich: Biblioteki Głównej Akademii Sztuk Pięknych im. Jana Matejki i Biblioteki Jagiellońskiej.

Rozpoczynając rozprawę Autorka przyjęła założenie, że badany przez Nią księgozbiór jest wyrazem z jednej strony zainteresowań jego właścicielki, z drugiej zaś kultury epoki, w której powstawał. Aby udowodnić powyższą tezę, mgr Irena Gruchała postanowiła skupić uwagę na następujących problemach badawczych:

1. wykazaniu, że księgozbiór Heleny Dąbczańskiej jest wyrazem lwowskiej kultury książki. W tym celu podjęła m.in. badania dotyczące źródeł pozyskiwania książek przez właścicielkę księgozbioru, dokonała analizy ich opraw, zbadała obecność autorów lwowskich wśród zgromadzonej przez Dąbczańską kolekcji, prześledziła lwowskie proveniencje;
2. poznaniu nie tylko zainteresowań właścicielki zbiorów, ale i kultury epoki w celu stwierdzenia ich wpływu na strukturę księgozbioru;
3. zbadaniu wpływu idei społecznych i kulturowych na kształtowanie się pasji bibliofilskiej Heleny Dąbczańskiej;
4. stwierdzeniu, czy procesy biblioteczne, takie jak: gromadzenie, opracowanie, przechowywanie, udostępnianie i wykorzystywanie zbioru były typowe dla epoki, w której ten zbiór się kształtował.

Podstawa źródłowa wymienionych badań jest niezwykle rzetelna, a składają się na nią m.in. trzy wersje *Pamiętnika* Heleny Dąbczańskiej kończącego się na 1935 r. (jedna drukowana i dwie w postaci maszynopisów przechowywanych w Bibliotece Ossolineum we Wrocławiu oraz Lwowskiej Narodowej Naukowej Bibliotece Ukrainy im. W. Stefanyka), jej korespondencja, bilety wizytowe osób odwiedzających muzeum Dąbczańskiej, wycinki prasowe artykułów dotyczące właścicielki kolekcji i jej zbiorów, księgi inwentarzowe księgozbioru utworzone we Lwowie na początku ubiegłego stulecia, nowy inwentarz spisujący książki Dąbczańskiej znajdujące się w Bibliotece Głównej ASP oraz same egzemplarze 5957 tytułów (w tym 5949 druków i 8 rękopisów) pochodzące obecnie z dwóch miejsc przechowywania: z wymienionej biblioteki ASP oraz z Biblioteki Jagiellońskiej.

Całość rozprawy została logicznie skomponowana zarówno pod względem logicznym, jak i metodologicznym. W celu przeprowadzenia szczegółowych studiów mgr Irena Gruchała posługiwała się kilkoma metodami badawczymi, przede wszystkim biograficzną, ilościową, bibliograficzną i badań proveniencyjnych.

Rozprawa składa się z pięciu rozdziałów i czterech aneksów. Pierwszy rozdział pt. *Problematyka badań księgozbiorów historycznych* jest poświęcony zagadnieniom

teoretycznym dotyczącym podstawowych pojęć z zakresu księgozbiorów historycznych występujących w tradycji badawczej. Autorka omawia w nim szczegółowo najważniejsze publikacje dotyczące prywatnych kolekcji począwszy od XIX w. aż po czasy współczesne. W wymienionym rozdziale (podrozdział 1.1) Doktorantka stwierdza m.in., że „Termin „księgozbiór prywatny” nie jest jednoznaczny, może oznaczać zarówno osobistą bibliotekę, jak i przekazaną do użytkowania ogółowi lub np. zbiory księgarni, wypożyczalni” (s. 14). Można polemizować z przytoczonym przekonaniem Autorki, choć stwierdzenie to ma pewne uzasadnienie. Jednak rodowód wymienionych zbiorów jest jednakowy – powstały w wyniku tworzenia kolekcji książek przez prywatną osobę, a następnie z ich woli mogły zostać przekazane na użytek szerszej grupy czytelników.

Charakteryzując kanon źródeł wykorzystywanych przez badaczy księgozbiorów historycznych, Irena Gruchała wymienia cztery ich rodzaje:

1. księgozbiór i jego spis;
2. sam księgozbiór;
3. sam spis książek;
4. źródła pośrednie, np. korespondencja, pamiętniki.

W dalszej części pierwszego rozdziału Autorka charakteryzuje najważniejsze publikacje z każdego modelu źródłowego, stwierdzając na zakończenie, że Jej badania należą do wariantu pierwszego.

Drugi, obszerny rozdział zajmuje nieopracowana dotąd biografia Heleny Dąbcańskiej, którą wypełniają następujące zagadnienia: wyczerpująca charakterystyka Lwowa II poł. XIX w. i pocz. XX w., podstawowe informacje dotyczące najbliższej rodziny bohaterki opracowania, kształtowanie się jej zainteresowań kolekcjonerskich, darowizny poszczególnych części kolekcji różnym instytucjom, kontakty towarzyskie, pobyty w Krakowie i we Lwowie oraz ostatnie lata jej życia.

W rozdziale trzecim mgr Irena Gruchała przedstawia dzieje księgozbioru Dąbcańskiej, który miał profil zdecydowanie humanistyczny, od momentu powstania, poprzez sposoby jego powiększania, na udostępnianiu kończąc. Doktorantka nie tylko wymienia placówki, w których Dąbcańska kupowała książki, ale także krótko je opisuje, tzn. wszystkie typy ówczesnych księgarni, czyli antykwariaty, księgarnie sortymentowe, nakładowo-sortymentowe i wydawniczo-sortymentowe. Informacje na powyższy temat

Autorka pozyskała z dwóch źródeł: *Pamiętnika* właścicielki zbioru oraz pieczętek znajdujących się w egzemplarzach zachowanych książek. Kolejną drogą powiększania księgozbioru były zbiory odziedziczone po członkach rodziny oraz darowane właścicielce przez znajomych i przyjaciół, krótko przedstawiając ofiarodawców oraz wyliczając darowane książki. W tym ostatnim przypadku mgr Irena Gruchała wykorzystała nie tylko *Pamiętnik*, ale także dedykacje i korespondencję. Kolejną część rozdziału wypełniają najpierw informacje dotyczące poprzednich właścicieli poszczególnych fragmentów kolekcji, określonych na podstawie znaków proveniencyjnych, a następnie opis lokalu, wyposażenia, sposobu organizacji i opracowania zbiorów Dąbczańskiej, charakterystyka rodzaju opraw egzemplarzy książek oraz czytelników biblioteki.

W najkrótszym rozdziale czwartym Doktorantka dokonała analizy cech formalnych kolekcji według chronologii wydawniczej, omawiając w kolejności stuleci zagadnienia występowania w niej druków dawnych i współczesnych – od XVI do XX wieku, geografii wydawniczej, określając stosunek książek polskich do zagranicznych oraz języków publikacji, ilustrując wymienione problemy odpowiednimi zestawieniami tabelarycznymi oraz wykresami i diagramami.

Bardzo obszerny rozdział piąty stanowi kontynuację rozdziału czwartego, ale pod kątem cech treściowych, a nie formalnych. Autorka charakteryzuje w nim bardzo szczegółowo publikacje obecne w księgozborze Heleny Dąbczańskiej. W celu precyzyjnego zestawienia tematycznego zgromadzonych przez właścicielkę książek, Doktorantka stworzyła specjalnie dla potrzeb niniejszego rozdziału rozbudowany schemat klasyfikacyjny, wzorowany na systemie Uniwersalnej Klasyfikacji Dziesiętnej, wyróżniając dziesięć następujących klas głównych: 1. Dział ogólny, 2. Filozofia. Psychologia, 3. Religia, 4. Nauki społeczne, 5. Nauki matematyczno-przyrodnicze, 6. Nauki stosowane i wiadomości praktyczne, 7. Sztuka. Rozrywka, 8. Literatura. Językoznawstwo, 9. Historia. Archeologia, 10. Czasopisma. Każdy z wymienionych działów został podzielony na kilka węższych poddziałów, a wszystkie publikacje reprezentujące każdy z nich zostały przez Autorkę szczegółowo omówione.

Zasadnicza część pracy, licząca 407 stron, została uzupełniona indeksem osobowym oraz czterema aneksami: Aneks 1 obejmuje spis polskich oficyn dla druków z XVIII w., Aneks 2 zestawia nakładców druków XIX w. wydanych na ziemiach polskich, Aneks 3 zawiera wykaz polskich nakładców druków z XX w., a Aneks 4 wypełnia spis książek

pochodzących z księgozbioru Heleny Dąbczańskiej. Ostatni z wymienionych aneksów został dołączony do wydruku pracy w postaci bazy komputerowej (płyta CD) utworzonej w programie Access. Doktorantka zestawia w nim wszystkie zachowane egzemplarze książek przechowywane w Bibliotece Głównej ASP i Bibliotece Jagiellońskiej. Formularz bazy, stworzony dla potrzeb niniejszej pracy, został przez Doktorantkę gruntownie przemyślany i skonstruowany tak, aby stał się rzetelną podstawą dla części analitycznej. Opisy bibliograficzne poszczególnych egzemplarzy poszerzono o dodatkowe elementy, uwzględniające ich specyficzne, jednostkowe cechy.

Zarówno wybór tematu, jak i sposób jego opracowania, porządek narracji, hipotezy i wnioski zasługują na wysoką ocenę. Rozprawa doktorska mgr Ireny Gruchały jest rzetelną realizacją zamierzenia badawczego. Jednak w kilku miejscach Doktorantka nie ustrzegła się pewnych błędów. Najbardziej znaczącym z nich są duże dysproporcje między rozdziałami – rozdział pierwszy liczy 43 strony, rozdział drugi – 69, rozdział trzeci – 102, rozdział czwarty – 26 i rozdział piąty – 139. Myślę, że wobec tak dużej objętości całej rozprawy można było skrócić najbardziej odbiegające od pozostałych rozdziały – trzeci i piąty, np. ograniczając egzemplifikację, a zagadnienia rozdziału czwartego połączyć z ostatnimi podrozdziałami rozdziału trzeciego (3.4 – 3.6).

Na zakończenie drobna uwaga. Nieprawdziwe jest stwierdzenie Autorki jakoby: „oficjalne anonse o sprzedaży encyklopedii [Wielkiej Encyklopedii Francuskiej] w naszym kraju pojawiły się dopiero w 1770 r., podał je Michał Gröll po francusku na łamach „Journal Polonais”” (s. 259). W rzeczywistości pierwsze ogłoszenie M. Gröll'a ukazało się 8 czerwca 1768 r. po polsku w „Wiadomościach Warszawskich” i polecał w nim edycję opublikowaną w Lukce:

„Znajduje się w bibliopoli Michała Greła w Marywilu num. 20 najprzedniejsza nowa i notami przyozdobiona edycja *Dictionnaire encyclopedique*, fol., w Luka wydana, 10 tomów tekst á 3 tomy kopersztychów. Z resztą tych tomów pospieszają się, żeby jak najprędzej mogły być wydane” („Wiadomości Warszawskie. Suplement” 1768 nr 46).

I jeszcze pytanie do Doktorantki: dlaczego wbrew zapowiedzi we *Wstępie* rozprawy o zawartych w trzech pierwszych aneksach informacjach o polskich wydawcach (s. 12), w rzeczywistości Aneks 1 nosi tytuł: *Wykaz polskich oficyn dla druków z XVIII w.*, a dwa pozostałe nakładców z wieków XIX i XX? Ta nieścisłość terminologiczna ma swoje dalsze konsekwencje, ponieważ trudno Stefana Łuskinę, redaktora i wydawcę „Gazety

Warszawskiej”, osobę prywatną, uznać za oficynę wydawniczą (s. 448). Pojęcie „oficina” odnosi się zazwyczaj do instytucji, a nie osoby prywatnej prowadzącej działalność wydawniczą, natomiast termin „wydawca” nie jest tożsamy z nazwą „nakładca”. Ostatnia drobna nieścisłość dotyczy jednej z nazw warszawskich drukarni – w XVIII w. nie istniała „Wolna Drukarnia”, lecz Drukarnia Wolna Jana Potockiego.

Przedstawione drobne uwagi czy wątpliwości nie mają jednak wpływu na ostateczną, wysoką ocenę rozprawy doktorskiej mgr Ireny Gruchały. Jest ona bowiem napisana kompetentnie, w oparciu o bogaty i znakomicie rozpoznany materiał źródłowy. Autorka wzbogaciła w zasadniczym stopniu dotychczasową skromną wiedzę o Helenie Dąbcańskiej oraz o jej lwowskim księgozborze i w pełni udowodniła postawioną we *Wstępie* tezę, że kolekcja bohaterki jest wyrazem zainteresowań właścicielki oraz kultury epoki, w której żyła. Spełniła zatem warunki stawiane rozprawom doktorskim. Praca powinna także zostać opublikowana po dokonaniu niezbędnych skrótów.

Danuta Hawlecek